

ВСТУП

Зростання рівня правосвідомості і правової культури громадян нашої держави є одним з пріоритетних завдань формування громадянського суспільства, котрі постали перед українською спільнотою з часів здобуття Україною своєї незалежності.

Сучасний процес державотворення в Україні, переходу до ринкової економіки та розвитку у зв'язку з цим цивільно-правових відносин в країні викликає підвищений інтерес до цивільного права. І це зрозуміло, адже багатовекторні суспільні відносини, пов'язані з володінням, розпорядженням та використанням майна, ґрунтуються на цивільно-правових засадах і регулюються цивільним правом. В умовах функціонування правової держави саме цивільне право визначає правові засади організації громадянського суспільства, а поняття “цивілізоване суспільство”, “цивілізація” походять саме від цивільних правових відносин, цивілістики, які зародилися у Стародавньому Римі.

Римське право, як і римська державність, відносяться до тих споконвічних культурних, політичних, юридичних цінностей, які пронизують усі сфери сьогоденного буття, хоча зародилися біля двох з половиною тисяч років тому. За відомим висловлюванням, римське право втретє завоювало світ завдяки сприйняттю його пізньофеодальною Європою з тим, щоб через століття стати основою численних буржуазних кодифікацій цивільного права, своєрідним термінологічним джерелом понять і дефініцій, котрі зберігають свій авторитет до наших днів. Римлянам вдалося досягти таких висот правової культури, які виявилися здатними слугувати суспільству далеко за межами рабовласницької епохи. Для того, щоб ґрунтовно опанувати сучасним цивільним правом, слід добре знати його витоки, ознайомитися з його основними принципами, цивільно-правовими ідеями та інститутами.

Батьківщиною римського права була антична Італія (Рим – “вічне місто”). У юридичній літературі римське право традиційно розглядають як стародавнє рабовласницьке право, яке існувало у

Римській державі від заснування Риму (753 р. до н.е.) до смерті імператора Юстиніана (565 р. н.е.). На наш погляд, обмежувати існування і дію римського права хронологічними рамками Римської держави було б не зовсім історично виваженим. Римське право продовжує впливати на розвиток сучасного юридичного світу. Як зазначають деякі дослідники¹, для сучасності сутність римського права визначається іншим чином. Воно продовжує впливати на розвиток сучасних правових систем світу. Більше того, *усі поняття континентального цивільного права є римськими, а більшість інститутів регламентується так само, як і дві тисячі років тому у Стародавньому Римі*. Римське право, як і християнство, стало культурним елементом нового світу.

Як відомо, правові системи були притаманні найдавнішим цивілізаціям – єгипетській, вавілонській, індійській, китайській тощо. Саме римське право зазнало потужного впливу близькосхідного, давньогрецького, стародавньоіндійського права, рецептувавши у себе значну кількість інститутів, ідей, принципів та конкретних правових норм. Однак лише у Римській державі право перетворилося у відносно самостійний феномен, абстрагувавшись від своєї рабовласницької основи, тих конкретно-історичних умов, в яких воно виникло і дістало розвиток. Саме ця його якість позбавила римське приватне право характеру тлумачення чи коментування чинного на той час в Римі законодавства. Воно має вигляд “чистої” юриспруденції і стало “правом приватного індивідуума”.

Система римського права, яка ґрунтувалася на засадах природного права, людського розуму, справедливості та доброчесності, обумовила значний інтерес до неї з боку багатьох представників вчених наступних цивілізацій. Пристосування римського рабовласницького права до нових соціально-економічних умов, що дістало назву “рецепція римського права”, стало з одним з найяскравіших доказів його значимості для наступних епох, збереження його потенціалу і науково-практичної цінності.

---

¹ Див., наприклад: Гринько С.Д., Голуб С.М. Римське право та його історичне значення – Університетські наукові записки. – Хмельницький, 2016, №59, с. 343.

Слід зазначити, що на початку ХХІ століття римське право переживає справжній ренесанс. Перефразовуючи відомий вислів щодо його впливу на світову цивілізацію, можна сказати, що воно вчетверте завойовує світ. Особливо помітно це на пострадянському просторі, коли у багатьох країнах, що вийшли з колишнього Союзу, інших колишніх державах соціалістичного типу знаходимо втілення його ідей у законодавчих актах, цивільних кодексах, у розробці законопроектів. Ці документи виходять із того, що у правовій системі сучасного суспільства приватне право мусить бути чи не на найвищому місці, втілюючи в собі юридичний порядок та урегульованість відносин. Вони забезпечують свободу людини, закладаючи засади ділового партнерства, підприємництва, максимально обмежують втручання держави у цивільно-правову сферу, проголошують гасло “все, що не заборонено – дозволено”.

На принципах верховенства права, непорушності природних прав людини вирішуються сьогодні питання правового статусу громадянина, відновлюється ряд окремих притаманних римському праву цивільно-правових інститутів, які не визнавалися “соціалістичною” правовою доктриною. З огляду на це правомірною, на наше переконання, є сама назва навчального курсу. Не “Основи римського цивільного права”, затверджена колись Міністерством освіти і науки України у переліку загальнообов’язкових дисциплін для підготовки фахівців-юристів, а саме “Римське приватне право” (чи “Основи римського приватного права”). Підтвердженням необхідності саме такої назви дисципліни є підготовлені вченими-дослідниками, викладачами підручники та посібники, назва яких адекватно відображає зміст навчальної дисципліни. (Тищик Б. Й. Основи римського приватного права. – Львів, 1994; Макарчук В. С. Основи римського приватного права. – К., 2000; Підпригора О. А. Основи римського приватного права. – К., 1997; Підпригора О. А., Харитонов Є. О. Римське право. Підручник. – К., 2003, Калюжний Р.А. Римське приватне право. – К., 2006, Гладкий О.О. Римське приватне право. – Полтава, 2016, Калюжний Р.А., Вовк В.М. Римське приватне право. – К., 2016 та ін.).

Останнім часом навчальні заклади України вдосконалюють свій навчальний процес відповідно до європейських стандартів освіти, широко використовують форми і методи, передбачені Болонсь-

ким процесом підготовки фахівців. Обговорюються питання покращення вивчення римського приватного права у державних та приватних юридичних навчальних закладах і факультетах. Але чи можна досягти бажаної якості без кількісних змін, тобто розширення викладання курсу принаймні на декілька модулів. Адже ґрунтовне знання студентами основ римського приватного права набагато полегшує вивчення складного сучасного цивільного права. Як слушно зауважують у своєму підручнику О. А. Підпригора та Є. О. Харитонов, у зарубіжних країнах вивчення римського права є обов'язковим в усіх юридичних закладах. Державним стандартом на його вивчення відводиться 100 і більше годин. Досвід наших сусідів слід враховувати і нам. Тим більше, що він підкріплений позитивними результатами у галузі правотворчості².

Проте, як відомо, найкращі заходи і найдосконаліші закони не втілюватимуться, якщо не виникає потреби у їх вивченні та впровадженні. До цього слід додати можливості студента, особливо заочної та дистанційної форм навчання, у набутті необхідних знань та успішному складанні іспиту чи заліку. На надання допомоги у вирішенні цих завдань спрямовані зусилля автора навчального посібника.

Метою навчального курсу “Основи римського приватного права” є вивчення основних принципів, понять та інститутів римського приватного права, знайомство з особливостями правового регулювання цивільних відносин, вироблення навичок опрацювання нормативного матеріалу, вирішення правових проблем під кутом зору сучасного українського законодавства.

Завдання курсу полягає у виробленні у студентів навичок науково-теоретичного підходу до вивчення правових явищ і понять, здатності самостійно аналізувати та зіставляти різнобічні явища, знаходити свої підходи до вирішення цивільно-правових проблем, робити власні висновки, обґрунтовувати свої судження, знаходити їм практичне застосування.

Міждисциплінарні зв'язки. “Основи римського приватного права” є теоретико-історичною дисципліною. Вона тісно пов'язана з теорією держави і права, яка розробляє загальні для всіх юридичних

---

² Підпригора О. А., Харитонов Є. О. Римське право: Підручник. – К.: Юрінком Інтер, 2003. – С. 5.

наук проблеми, даючи можливість зосередитись на конкретних знаннях цієї галузі. Відповідно вивчення студентами основ римського приватного права передбачає попереднє освоєння ними теоретичної бази та поняттєвого апарату юридичних наук.

Вивчення основ римського приватного права є неможливим без вивчення і конкретних історичних умов розвитку римських правових інститутів. А тому обов'язковою передумовою вивчення дисципліни є наявність ґрунтовних знань в галузі історії держави і права зарубіжних країн.

Нарешті, виходячи із загальної мети курсу, найбільш тісним і значущим є зв'язок дисципліни з наукою сучасного цивільного права, витоками якого і є римське приватне (цивільне) право. Римське приватне право є повністю абстрагованим від тих соціально-економічних умов, на ґранті яких воно зародилося. Як навчальна дисципліна воно є чистою цивілістикою, а тому є прийнятною навчальною дисципліною для вивчення сутності тих чи інших цивільно-правових інститутів на сучасному етапі.

Навчальний посібник з “Основ римського приватного права” містить теоретичний матеріал, поданий за модульним принципом організації навчального процесу. Після його повного опрацювання студент повинен **знати**: історико-правовий процес виникнення; розвитку, зміни цивільних правових відносин у Стародавньому Римі; джерела формування і пізнання римського права; систему римського цивільного права; об'єкти та суб'єкти цивільно-правових відносин; особливості цивільно-правового регулювання; вплив римського права на розвиток сучасної цивілістики.

Опанувавши основний зміст програми даного навчального курсу, студент повинен **вміти**: самостійно аналізувати і користуватись джерелами римського права; використовувати досвід римських юристів в своїй практичній правовій діяльності; вільно володіти поняттями і категоріями античної римської правової культури; творчо застосовувати знання про римське приватне право при вивченні сучасного цивільного права.

При висвітленні основних засад системи римського приватного права автор посібника виходив із того, що вирішальне значення

у формуванні фахового спеціаліста-юриста, оволодінні правовою культурою має не стільки правильне розуміння і тлумачення чинного законодавства, скільки опанування студентами юридичним мисленням, правильним розумінням ними правових ідей, категорій, понять та їх наступним віддзеркаленням у чинному законодавстві. При цьому важливо не стільки запам'ятати той чи інший інститут, як усвідомити його сутність, витоки, уявити межі практичного застосування норм приватного права у сучасній юриспруденції.

Методика користування навчальним посібником. Навчальна дисципліна. “Основи римського приватного права” передбачає вивчення основних принципів, інститутів та системи римського права, головних джерел формування та пізнання приватного і публічного права, особливостей правового регулювання цивільних відносин, напрацювання навичок роботи з нормативними матеріалами. В реалізації цих завдань суттєву допомогу надасть посібник.

Знайомство з навчальним посібником слід розпочати з розгляду структурно-логічної схеми навчального курсу, яка дає цілісне уявлення про навчальну дисципліну і принципи подачі матеріалу для його вивчення і засвоєння. Відповідно до вказаної схеми, навчальний матеріал поділено на п'ять модулів, кожен з яких включає в себе відповідні теми, які розкривають зміст навчального матеріалу.

Наступним кроком є вивчення змісту кожного модуля, опрацювання питань для самоконтролю та залікових (екзаменаційних) питань. Головна увага повинна бути приділена змісту теоретичного матеріалу, який бажано засвоювати, одночасно із веденням записів (конспектів) у робочому зошиті. Прочитавши матеріал модуля, спробуйте відповісти на поставлені питання для самоконтролю. Після того, як всі завдання будуть виконані, результати бажано звірити із запропонованими відповідями, які містяться в додатках. Треба мати на увазі, що обсяг поставлених питань–завдань передбачає ознайомлення не лише з матеріалом цього посібника, але й з додатковою літературою, яка пропонується до кожного модуля. Тільки у тому випадку, коли запропоновані завдання будуть виконані, можна вважати, що матеріал даного модуля засвоєно і можна переходити до вивчення наступного. Певну допомогу надасть поданий до кожного модуля глосарій.

Обсяг поставлених питань та завдань передбачає ознайомлення не лише з матеріалами даного посібника, а й додатковою літературою, яка пропонується до кожної теми. Загальна оцінка за виконання цих завдань може бути зарахована як підсумкова оцінка за опрацювання модуля або як залік у кінці навчального семестру.

Передбачається, що студенти мають попередні базові знання з курсу середньої школи і паралельно з курсом “Основи римського приватного права” вивчають (або вже вивчили) навчальні курси “Історія України”, “Історія держави і права України”, “Історія держави і права зарубіжних країн”, “Історія вчень про державу і право”, “Теорія держави і права” тощо. Для успішного засвоєння матеріалу необхідно регулярно працювати на темами хоча б 20-30 хвилин щоденно.

Після опрацювання кожного модуля студент відповідає на питання для самоконтролю, вирішує тестові завдання чи ситуаційні задачі, виконує модульну контрольну роботу за дорученням викладача. Виконані роботи передаються на перевірку викладачеві-консультанту, котрий приймає рішення про зарахування чи незарахування модуля щодо кожного студента окремо. Лише успішна здача попереднього модуля дає студентові можливість братися за вивчення і складання наступного модуля.

Набрана кількість балів по кожному модулю при контрольних звітах за них дає студентові підстави на отримання підсумкової екзаменаційної оцінки без складання іспиту (“автоматом”). За бажанням студента або за рекомендацією викладача він може скласти іспит у усній чи письмовій формі за традиційною системою.

Автори висловлюють вдячність рецензентам за доброзичливі відгуки і ґрунтовні, слухні та доречні побажання, які дали змогу вдосконалити посібник в процесі підготовки його до видання.